

برادر ارجمند جناب آقای دکتر محمدرضا جواهری
استادیار محترم دانشکده الهیات

باسلام،

براساس نامه شماره ۴۸۸ مورخ ۱۳۸۸/۱/۱۶ دفتر همکاریهای علمی و بین المللی دانشگاه، نظر به اینکه از تاریخ ۸۸/۱/۲۰ لغایت ۸۸/۱/۲۶ جهت شرکت در کنفرانس مذهب جعفری اصول و فروع فرهنگ به کشور هندوستان عزیمت و مراجعت خواهید نمود، لذا مدت مذکور جزء ایام مأموریت با فوق العاده جنابعالی محسوب می گردد. بدیهی است در ایام مذکور معادل ریالی مقرری ارزی از محل اعتبارات متمرکز معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه برابر مقررات قابل پرداخت می باشد. هزینه بلیط رفت و برگشت با هواپیما به خارج از کشور و معادل ریالی هزینه ثبت نام کنفرانس از محل اعتبار پژوهش شما پرداخت می گردد. مقتضی است گزارش مأموریت خود را در دو نسخه تایپ شده از طریق دانشکده به دفتر همکاریهای علمی و بین المللی دانشگاه ارسال نمایید.

علیرضا عاشوری
رئیس دانشگاه

باسمه تعالی

چرایی نام گذاری «مذهب شیعه» به «مذهب جعفری»

از: دکتر محمد رضا جواهری

آدرس ایمیل: javaheri@ferdowsi.um.ac.ir

استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

در این مقاله کوشش شده است منشا تشیع جعفری تبیین گردد و به این پرسش پاسخ داده شود:

مذهب شیعه جعفری کی و کجا و توسط چه کسی ایجاد شده است؟

درون این پرسش و مسئله اصلی تحقیق دو مطلب اساسی نهفته است، یکی منشا تشیع و چگونگی پیدایش مذهب شیعه جعفری است و دیگری چرایی نام گذاری مذهب شیعه به مذهب جعفری می باشد.

نظریه محقق این است که مذهب شیعه در عصر رسالت، بر اساس وحی الهی و در سرزمین وحی توسط رساننده وحی حضرت محمد صلی الله علیه و آله و سلم ایجاد گردیده است و همان اسلام راستین و اسلام تمام و کامل و جریان اصلی اسلام ناب محمدی صلی الله علیه و آله و سلم است. موسس مذهب شیعه رسول خدا بوده است و وصی رسول الله امیرالمومنین علی بن ابی طالب علیه السلام و فرزندان او با تمام توان و استطاعت خویش در راه تبیین و تقویت این مذهب کوشش کرده اند. مذهب شیعه بانسبت به امام ششم شیعیان جهان امام جعفر صادق علیه السلام مذهب جعفری نام گذاری شده است. بنابراین علت این نام گذاری تاسیس و ایجاد مذهب توسط امام

جعفر صادق علیه السلام نبوده و چرایی این انتساب و اشتها را باید در جای دیگر جستجو نمود. در تحلیل منشا تاریخ تشیع، زندگانی امام جعفر صادق علیه السلام، و تاریخ امامت و تاریخ سیاسی معاصر آن حضرت، و براساس گفتار و کلام امام، شواهد و دلایلی برای کشف حقیقت و درک وجه تسمیه واقعی این نامگذاری وجود دارد.

وجه نام گذاری تاسیس نبوده نیست بلکه تنها نقش انحصاری امام جعفر صادق علیه السلام در احیاء، تثبیت، تقویت و توسعه مذهب شیعه، باعث نام گذاری مذهب شیعه به مذهب جعفری بوده و هست. در این مقاله، بازده دلیل برای نشان دادن همین حقیقت طرح و بررسی می گردد.

کلیدواژه ها: مذهب جعفری، مذهب شیعه، منشا تشیع، چرایی نام گذاری.

مقدمه

چرایی نام گذاری مذهب شیعه به مذهب جعفری از مسائل اساسی و مهم در شیعه شناسی است. در عرف عوام و برخی عالمان، علت این نامگذاری تاسیس و بنیانگذاری مذهب شیعه توسط امام جعفر صادق علیه السلام بیان می شود.

این پژوهش در صدد یافتن پاسخ درست و دقیق برای چرایی این نامگذاری است. کشف پاسخ مناسب این چرایی اهمیت بسیار زیادی دارد. چون پاسخ معروف و رایج میان خود شیعیان، ناخواسته بی ریشه بودن مذهب شیعه در صدر اسلام را به افراد القا می نماید و مخالفان مذهب شیعه را درتهاجم به مذهب شیعه یاری می رساند. بررسی سخنان پیامبر خدا و امام صادق علیه السلام و تحلیل تاریخ امامت و ویژگی های فردی آن حضرت و تاریخ سیاسی معاصر امام، منابع این تحقیق برای دستیابی به پاسخ این چرایی است.

در کتاب ها و مقالات شیعه شناسی تاکنون تلاش همه جانبه و چندبعدی باروش مذکور برای درک پاسخ این چرایی مشاهده نشده است.

نقش امام جعفر صادق علیه السلام، در تاریخ تشیع، در اظهار حقانیت مذهب شیعه و دفاع از کیان تشیع و تدوین فقه شیعه و تثبیت و پایداری و توسعه مذهب شیعه، بیش از سایر امامان علیهم السلام بوده است.

همین نقش برجسته وی نظیر امام جعفر صادق علیه السلام در احیاء و گسترش مذهب شیعه، عامل شهرت «مذهب شیعه» به «مذهب جعفری» است. مذهب شیعه، جریان اصلی اسلام است و منشا تشیع وحی الهی و حدیث حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم بوده است. موسس و بنیانگذار مذهب شیعه و مذهب جعفری، پیامبر اعظم آخرین پیامبر خدا شخص محمد بن عبدالله صلی الله علیه و آله وسلم است. بنابراین مذهب شیعه در عصر رسالت در سرزمین وحی در مکه و مدینه در صدر اسلام در ۲۳ سال حیات پیامبر از بعثت تا رحلت ایجاد شده است. نقش فراوان و چندبعدی امام جعفر صادق علیه اسلام در تاریخ تشیع، سبب «توهم» تاسیس مذهب شیعه جعفری توسط امام جعفر صادق علیه السلام گردیده و فرضیه غلط و انحرافی نامگذاری مذهب شیعه در زمان امام جعفر صادق علیه السلام را در فهرست فرضیه های نادرست در پیرامون منشآت تشیع قرارداد است. انتساب تاسیس مذهب به امام جعفر صادق علیه السلام اشتباه بزرگی است که زیان های فراوانی را در پی دارد و توهین به امام و مذهب است. پیامبر گرامی اسلام رئیس اصلی و نخستین رئیس مذهب شیعه اند و هر یک از امامان نیز در عصر خویش از رؤساء مذهب شیعه بوده اند. در این میان، سپاس و ستایش از نقش تاریخی و سرنوشت ساز امام جعفر صادق علیه اسلام در احیاء، تقویت و تثبیت و گسترش مذهب شیعه، علت «جعفری» نامیدن «مذهب شیعه» می باشد. از این رو مذهب شیعه محمدی و علوی به نام مقدس امام ششم شیعیان که جعفر است به مذهب جعفری نامگذاری شده است. مذهب جعفری همان مذهب شیعه

محمدی است که رسول خدا به فرمان خدایانگذاری نموده و در حجاز و سرزمین وحی در روزگار پیامبر اسلام ایجاد شده است .

دلایل و عوامل جعفری نامیدن مذهب شیعه

جلوه ها و مظاهر نقش اساسی امام جعفر صادق علیه السلام در تاریخ تشیع و شرایط سیاسی و اجتماعی عصر امام، دلایل نامگذاری مذهب شیعه محمدی به شیعه جعفری است. بازشناسی و واکاوی تاریخ زندگانی امام جعفر صادق علیه السلام و بررسی احادیث امام صادق علیه السلام در ارتباط با شیعه و آگاهی از ویژگی های امام و ابعاد اجتماعی عصر امامت آن حضرت، و جایگاه عظیم و منزلت الهی امام، فلسفه این نام را آشکار می نماید.

مطالب و عوامل یازده گانه ای که در همین راستا ذکر می گردد می تواند راهنمای پژوهشگران تاریخ تشیع در شناخت بیشتر مذهب شیعه باشد.

عمر طولانی

عمر امام جعفر صادق علیه السلام در میان چهارده معصوم به استثنای امام غایب حضرت مهدی علیه السلام، بیش از دیگران بوده است. در تاریخ ولادت امام صادق علیه السلام دو قول وجود دارد. نصر بن علی هضمی^۱ ثقه الاسلام کلینی رازی^۲ و امین الاسلام طبرسی^۳ و ابو عبدالله محمد بن مکی عاملی^۴ و برخی دیگر^۵ ولادت آن حضرت را در سال ۸۳ ه ق دانسته اند. اما ابوالحسن علی بن عیسی بن ابوالفتح اربلی^۶ و صاحب الفصول المهمه^۷ ولادت امام در سال ۸۰ ه ق را صحیح تر شمرده و تقویت نموده اند و علامه مجلسی نیز فقط هر دو قول را گزارش نموده است^۸.

با توجه به این که شهادت امام جعفر صادق علیه السلام در سال ۱۴۸ ه ق بوده است در شهادت امام اختلافی نیست، اگر ولادت امام در سال ۸۳ ه ق باشد عمر آن حضرت ۶۵ سال، و بنا بر قول به ولادت در سال ۸۰ ه ق نیز ۶۸ سال بوده است^۹. در هر دو صورت سن امام جعفر صادق علیه السلام از سایر امامان علیهم السلام بیشتر است، زیرا عمر پیامبر خدا صلی الله علیه و آله و سلم

وامام علی علیه السلام ۶۳ و امام حسین علیه السلام و امام سجاد علیه السلام ۵۷ سال بوده است .

در هر حال امام جعفر صادق علیه السلام بزرگ ترین معصوم از چهارده معصوم علیهم السلام اند و از این رو «شیخ الائمه» نامیده شده اند. این عمر طولانی، زمینه را برای ایفای نقش بیشتر فراهم نمود چون سنّ زیادتر برای امامان که سراسر تلاش و کوشش اند، آثار اجتماعی و فرهنگی فراوانی دارد. عموم انسان ها در تلاش و فعالیت تفاوت دارند و امکان دارد آثار تاریک انسان با عمر کوتاه بیش از دیگران با عمر بلند باشد ولی در ارتباط با امامان علیهم السلام که همه با تمام استطاعت و توان در اجرای ماموریت الهی تلاش کرده اند حتی یک روز بیشتر نیز می تواند عامل تاثیر گذاری افزون تر باشد و عمر امام صادق علیه السلام، پنج سال یا حداقل دو سال بیش از سایر امامان بوده است. این عمر بیشتر فرصت بیشتر برای تبیین معارف تشیع در اختیار امام جعفر صادق علیه السلام قرار داده است .

شرایط سیاسی اجتماعی عصر امام صادق علیه السلام

در عصر امامت امام صادق علیه السلام انتقال قدرت از بنی امیه به بنی عباس روی داد. جامعه اسلامی با تغییر و تحولات سیاسی فراوانی مواجه گردید و دوران بی ثباتی سیاسی و بروز فتنه ها و آشوب ها بود. عصر سقوط امویان و فروپاشی حکومت بنی امیه و ظهور عباسیان، با مناقشات سیاسی فراوان و درگیری ها و کشمکش های درونی زیادی همراه شد.

این شرایط استثنایی و بی نظیر زمینه مناسبی را برای اقدامات و تلاش های فکری فرهنگی و علمی امام صادق علیه السلام با حداکثر بهره برداری از این فرصت طلایی، اسلام ناب محمدی صلی الله علیه وآله وسلم و معارف و حقایق دین اسلام و سنت های الهی رسول خدا را برای شیفتگان فرهنگ اسلامی تبیین نمودن و اسلام شیعی تقویت و گسترش یافت. پیش از این امام سجاد علیه السلام در یک متن عرفانی و نجوای الهی و بازبان دعا، همین راهکار توفیق رابه تصویر کشیده بودند. امام سجاد علیه السلام معطوف شدن انرژی و توان دشمنان و مشرکان به

یکدیگر و اشتغال خاطر و رفتار آنان به یکدیگر را عامل انصراف توجه و رفتار آنان از مسلمانان دانسته اند. در فرازی از یک دعای صحیفه سجادیه می فرمایند: اللهم اشتغل المشرکین بالمشرکین عن تناول اطراف المسلمین و خذهم بالنقص عن تنقصهم و ثبطهم بالفرقه عن الاحتشاد علیهم^{۱۰}. خداوند! مشرکان را با مشغول داشتن آنان به یکدیگر از دست اندازی به مسلمانان بازدار و با کاستن از تعدادشان از کاستن مسلمانان جلوگیری نما و با پراکنده ساختن و تفرقه میان دشمنان، آنان را از اجتماع و وحدت و محاصره شدن مسلمانان بازدار. در فرازی دیگر از دعای خویش فرموده اند: اللهم فصل علی محمد و آله و خذ ظالمی و عدوی عن ظلمی بقوتک و اقلل حده عنی بقدرتک و اجعل له شغلا فیما یلیه و عجزا عما یناویه^{۱۱}. خداوند! بر محمد و آل محمد درود فرست و ستم کننده و دشمن مرا با قدرت خود از ستم من بازدار و با توانایی خود بر ندگی او را از من کم کن و برای او مشغولیت و کاری که درخور اوست قرار ده تا با آن مشغول شده و از من چشم ببوشد و او را در برابر کسی که با او دشمنی می کند ناتوان گردان! در این فراز دعا نیز امام سجاد علیه السلام از خدای خواهند که برای دشمنان اهل بیت مشغولیت هایی ایجاد کند که با درگیر شدن به آن، از فکر و اراده دشمنی با اهل بیت و پیروان آنان ناتوان و منصرف گردند. در پایان حکومت امویان و آغاز حکومت عباسیان و دوران انتقال قدرت، درگیری های فراوان داخلی دشمنان با هم، آنان را از درگیری با امام صادق علیه السلام بازداشت.

امویان در اواخر حکومت خویش آن قدر ضعیف شده و با هم درگیر بودند که نمی توانستند رویاروی امام صادق علیه السلام قرار بگیرند و بنی عباس نیز با شعار همراهی با اهل بیت آمدند و در آغاز درگیری صریح و آشکار با امام صادق علیه السلام پرهیز کردند و در این شرایط امام صادق علیه السلام به زیبایی معارف و حقایق مذهب شیعه رازنده و آشکار نمودند و با استوار و پایدار ساختن پایه های اعتقادی و فقهی و اخلاقی شیعیان نقش اساسی و انحصاری در تثبیت و توسعه اسلام راستین و تشیع محمدی ایفا نمودند.

در دوران ۳۴ ساله امامت حضرت صادق علیه السلام، هشام بن عبدالملک و ولید بن یزید بن عبدالملک و یزید بن ولید بن عبدالملک و ابراهیم بن ولید و مروان بن محمد حمار از امویان و ابوالعباس عبدالله بن محمد بن علی بن عبدالله بن عباس ملقب به سفاح و برادرش ابوجعفر ملقب به منصور به پادشاهی رسیده اند.^{۱۲} پادشاهی پنج نفر از بنی امیه و دوتن از بنی عباس در این سه دهه و تلاش هریک برای تثبیت موقعیت و قدرت خویش و درگیری آنان برای نابودی مخالفان دنیوی خود، آنان را از رویارویی همه جانبه با امام صادق علیه السلام ناتوان و عاجز کرد. امام صادق علیه السلام در این شرایط سیاسی آشفته که دشمنان مشغولیت های درونی فراوانی پیدا کردند، آزادی عمل نسبی داشتند و بیش از سایر امامان علیهم السلام در اقتدار فکری و معنوی مذهب شیعه گام های بلند برداشتند و بر همین اساس مذهب شیعه را مذهب جعفری نامیدند.

شاگردان بسیار

در عصر امام صادق علیه السلام نهضت بزرگ علمی شیعی شکل گرفت. اصحاب حوزه درسی امام زیاد شدند و شاگردان و دانشجویان نخبه و با استعداد فراوانی در دانشگاه علوم شیعی امام صادق علیه السلام تربیت شدند، به گونه ای که هیچ یک از امامان علیهم السلام این تعداد شاگرد نداشته اند. اسامی افرادی که در دانشگاه امام صادق علیه السلام در مدینه تحصیل کرده اند در کتب رجالی قدما و معاصران آمده است، شیخ مفید درباره تعداد این شاگردان نوشته است: فان اصحاب الحدیث قد جمعوا اسماء الرواه عنه من الثقه علی اختلافهم فی الآراد والمقالات فکانوا اربعه آلاف رجل^{۱۳}. اصحاب حدیث، اسامی راویان مورد اعتماد امام صادق علیه السلام را با اختلاف آنان در رای و گفتارشان جمع کرده اند پس آنان چهار هزار تن بوده اند. شیخ طوسی نیز در دو کتاب فهرست و رجال خویش اسامی این دانشمندان شیعی را ذکر کرده است. وی در کتاب رجال خود، اسامی ۶۴۲۹ تن از اصحاب و راویان معصومان علیهم السلام را ثبت کرده است ۳۲۳۸ تن از این افراد از شاگردان امام جعفر صادق علیه السلام بوده اند که

۱۲ تن از آنان زن هستند^{۱۴}. بنابراین بیش از نیمی از اصحاب و راویان دوازده امام که اسامی آنان در کتاب رجال شیخ طوسی آمده است از شاگردان امام جعفر صادق علیه السلام می باشند. محقق حلی می گوید: روی عنه مایقارب اربعه آلاف رجل^{۱۵}. نزدیک به چهار هزار مرد از امام جعفر صادق علیه السلام روایت کرده اند. از گزارش های کتاب های رجال و تاریخ برمی آید که در تاریخ اسلام مدرسه ای بزرگ تر از مدرسه امام جعفر صادق علیه السلام در کثرت طلاب و فراوانی علوم و رشته های تحصیلی که استاد آن یک تن باشد وجود نداشته است^{۱۶}. محمد صادق نشات استاد دانشکده آداب قاهره نوشته است: خانه (امام) صادق (علیه السلام) همانند دانشگاه بزرگی بوده است که حکیمان و اهل علم در آن موج آفرین شده و ایشان به دین توجه به نحله ها و مذهب ها و فرقه ها و اهداف آنان، به پرسش های آنان پاسخ داده و مشکلات علمی آنان را حل می کرده است^{۱۷}.

بنابراین امام صادق علیه السلام بیش از سایر امامان علیهم السلام شاگرد داشته اند و با تربیت علمی آنان بیشترین نقش را در تبلیغ و گسترش فرهنگ شیعی ایفا نموده اند. اقدامات علمی و گفتار و رفتار این اصحاب دانشمند مکتب امام صادق علیه السلام نیز ابعد همین نقش را نشان می دهد. همین نقش برجسته و بی نظیر علمی امام، از عوامل اشتها مذهب شیعه به مذهب جعفری است.

داشتن بیشترین حدیث

در بین امامان شیعه، بیشترین حدیث و روایت از امام جعفر صادق علیه السلام نقل شده است. شیخ مفید در این باره می گوید: نقل الناس عنه من العلوم ما سارت به الركبان و انتشر ذكره في البلدان ولم ينقل من احد من اهل بيته العلماء ما نقل عنه ولا لقي احد منهم من اهل الآثار ونقله الاخبار ولا نقلوا عنهم كما نقلوا عن ابي عبدالله عليه السلام^{۱۸}. مردم به اندازه ای از علوم امام صادق علیه السلام نقل کرده اند که توشه راه کاروانیان شده و نام امام در شهرها انتشار یافته است و دانشمندان از اهل بیت امام به اندازه امام حدیث نقل نکرده اند و هیچ یک از اهل

آثار وناقلان اخبار به آن اندازه که از امام بهره برده اند از دیگران بهره نبرده اند و از هیچ کس از آنان به اندازه امام صادق علیه السلام حدیث نقل نکرده اند.

شیخ طبرسی نیز تصریح می کند: لم ینقل عن احد من سائر العلوم ما نقل عنه^{۱۹}. از هیچ یک از امامان، علوم به اندازه امام صادق علیه السلام نقل نشده است. در جای دیگری نویسد: ما حفظ عنه وتلقى عنه فی انواع العلوم وفنون الحکم اکثر من ان تحصی^{۲۰}. آن چه در انواع علوم و فنون حکم از امام جعفر صادق علیه السلام حفظ و روایت شده است بیش از حد شمارش است. یکی از شاگردان امام جعفر صادق علیه السلام، محمد بن مسلم گفته است: سالت ابا عبدالله علیه السلام عن سته عشر الف حدیث^{۲۱}. از امام جعفر صادق علیه السلام از ۱۶ هزار حدیث پرسیدم (وی در واقع گزارش پرسش و پاسخ هایش در قالب حدیث امام را شانزده هزار حدیث می شمارد).

حسن بن علی و شاء از اصحاب امام رضا علیه السلام گفته است: ادركت فی هذا المسجد یعنی مسجد الكوفه تسعماء شیخ كل يقول: حدثنی جعفر بن محمد^{۲۲}. در مسجد کوفه نهصد پیر مرد عالم را درک کردم که هر کدام می گفت: جعفر بن محمد مرا حدیث کرد.

ابان بن تغلب نیز به تنهایی سی هزار حدیث از امام جعفر صادق علیه السلام نقل کرده است^{۲۳}. احمد امین مصری نیز می گوید: شیعه از جعفر صادق حدیث زیادی روایت کرده به گونه ای که از پاسخ های او به مسائل گوناگون، چهارصد کتاب که آنها را اصول نامیده اند تصنیف نموده و از هیچ یک از اهل بیت او همانند او روایت نشده است^{۲۴}.

عبدالرحمن بن محمد حنفی بسطامی نوشته است: جعفر بن محمد از دحم علی بابہ العلماء واقتبس من مشکاه انواره الاصفیاء^{۲۵}. علماء بردر خانه جعفر بن محمد، از دحام کرده و اصفیاء از مشکلات انوارش اقتباس نموده اند.

این ویژگی انحصاری امام ششم که حدیث ایشان بیش از سایر امامان علیهم السلام در کتب حدیثی شیعه وجود دارد و اره‌مین احادیث عقاید، اخلاق و فقه شیعه تدوین گردیده است، یکی از عوامل انتساب مذهب شیعه به امام جعفر صادق علیه السلام می باشد.

حدیث امام جعفر صادق علیه السلام زیربنای فقه شیعی

سند و مدرک اکثر احکام و قوانین فقهی شیعی حدیث امام جعفر صادق علیه السلام است و شعار حدیثی فقه شیعیان قال الصادق است و همین واقعیت گویای نقش برجسته امام جعفر صادق علیه السلام در احیاء و تثبیت و دوام مذهب شیعه بوده است.

روشن است که احادیث امام صادق علیه السلام در فقه و اجتهاد شیعی بیش از حدیث سایر امامان علیهم السلام نقش دارد. امام خمینی رضوان الله تعالی علیه در این زمینه نوشته اند: ما مفتخریم که کم‌مذهب ما جعفری است و فقه ما که دریای بی پایان است یکی از آثار اوست و ما مفتخریم به همه ائمه معصومین علیهم السلام و متعهد به پیروی آنانیم^{۲۶}. این نقش تاریخی امام جعفر صادق علیه السلام در تدوین فقه شیعی، عامل شهرت فقه شیعی به فقه جعفری است و به تبع آن مذهب شیعه مذهب جعفری نامیده شده است.

امام جعفر صادق علیه السلام و مذاهب چهارگانه اهل سنت

امامان مذاهب اربعه اهل سنت از دانشگاه امام جعفر صادق علیه السلام بهره برده و بی واسطه یا با واسطه شاگردان مدرسه امام ششم شیعیان بوده اند. ابن ابی الحدید معتزلی درباره پیوند فقه مسلمانان با علی بن ابی طالب علیه السلام از طریق امام جعفر صادق علیه السلام نوشته است: از علوم اسلامی، علم فقه است و علی بن ابی طالب علیه السلام اصل و اساس آن است و هر فقهی در جهان اسلام از فقه او بهره برده است. اصحاب ابوحنیفه همانند ابو یوسف و محمد و غیر آنها، فقه خود را از ابوحنیفه گرفته اند و شافعی نزد محمد بن حسن درس خوانده است پس فقه اونیز به ابوحنیفه بازمی گردد. احمد بن حنبل نزد شافعی درس خوانده پس فقه اونیز به

ابوحنیفه می رسد و ابوحنیفه نزد امام جعفر صادق علیه السلام درس خوانده و امام جعفر صادق علیه السلام از پدرش تا برسد به علی بن ابی طالب علیه السلام فرا گرفته است.^{۲۷}

محمدابوزهره نیز می گوید: دانشمندان جهان اسلام باختلاف طائفه های آنان، آن گونه که بر فضل امام صادق علیه السلام اجماع دارند برای هیچ کس اتفاق نظر ندارند، دانش اوزیربنای سنت است و دانشمندان معاصر او از او درس گرفته اند. دانش مالک و طبقه مالک از او است. ابوحنیفه باین که از نظر سنی نزدیک به امام جعفر صادق علیه السلام بوده، در نزد او درس خوانده است و او را دانشمندترین مردم دانسته است.^{۲۸} ابوحنیفه و مالک ابن انس بنیانگذاران دو مذهب حنفی و مالکی از شاگردان امام جعفر صادق علیه السلام بوده اند و این حقیقت را بسیاری از اهل سنت گزارش کرده اند.^{۲۹}

ابوحنیفه اعلمیت امام صادق علیه السلام را نشان داده و گفته است: جعفر بن محمد افقه من رایت^{۳۰} جعفر بن محمد دانشمندترین و فقیه ترین کسی است که من تا کنون دیده ام. وی درباره نقش دوران تحصیل خویش در نزد امام جعفر صادق علیه السلام نیز چنین اعتراف نموده است: لولا السنن لهلک النعمان^{۳۱}. اگر آن دو سال نبود نعمان بن ثابت ابوحنیفه هلاک می شد. مالک بن انس نیز گفته است: مارات عین ولا سمعت اذن ولا خطر علی قلب بشر افضل من جعفر بن محمد الصادق علما عباده و ورعاً^{۳۲}. چشمی ندیده، گوشی نشنیده و بردل بشری خطور نکرده بهتر از جعفر بن محمد در دانش و عبادت و ورع! . در جای دیگر مالک از دوران ارتباط و تحصیل خود در نزد امام صادق علیه السلام چنین یاد کرده است: اختلفت الیه زماناً فما كنت اراه الا علی ثلاث خصال اما مصلّ و اما صائم و اما یقرأ القرآن و ما رأیته یحدث الا علی طهاره^{۳۳}. مدتی نزد او رفت و آمد می کردم او را جز بر سه خصلت ندیدم نماز گزار و روزه دار و قاری قرآن و ندیدم او را سخن بگوید جز با طهارت و وضو.

البته این امامان بزرگ اهل سنت، بنیانگذاران مذاهب حنفی، مالکی، شافعی و حنبلی که از دانش امام جعفر صادق علیه السلام بهره برده اند تنها امام رابزرگ ترین عالم اسلامی جهان معاصر

خودشمرده وکسب علم از آن حضرت را لازم می دانسته اند و اعتقاد به عصمت و مرجعیت علمی انحصاری اهل بیت علیهم السلام و شایستگی انحصاری آنان برای خلافت پیامبر نداشته و امام رادارای علم لدنی الهی و مفترض الطاعه نمی شناختند، از این رو به خود اجازه تاسیس مذهب فقهی داده و رئیس مذهب شده اند. پیروان اهل بیت نیز مذهب شیعه را جعفری نامیدند تا نقش استادی امام صادق علیه السلام بر امامان بزرگ اهل سنت، برتری مذهب شیعه را بر مذاهب دیگر نشان داده و تقدم مذهب شیعه جعفری بر دیگران را روشن نمایند.

اصرار مخالفان مذهب شیعه

پیروان اهل بیت علیهم السلام، با توجه به نقش برجسته امام صادق علیه السلام در مذهب شیعه، این مذهب را جعفری نامیده اند. و به این نام نیز افتخار می نمایند، امام مخالفان اهل بیت علیهم السلام و مذهب شیعه تلاش کرده اند همواره از این مذهب با نام جعفری یاد کنند تا از راه این انتساب، تاسیس مذهب شیعه به امام صادق علیه السلام را مطرح نمایند. می خواهند و انمود کنند جعفری نامیدن مذهب شیعه همانند حنفی نامیده مذهب ابوحنیفه می باشد و مذهب شیعه در عصر امام صادق علیه السلام پدید آمده است. تلاش کرده اند با جعفری نامیدن مذهب شیعه چنین تلقین کنند که پیدایش مذهب شیعه در دوران پس از رحلت پیامبر اسلام بوده است. در واقع در نام جعفری برای مذهب شیعه، پیوند این مذهب با وحی الهی و حدیث پیامبر را نفی می کنند. می خواهند ریشه دار بودن مذهب شیعه در صدر اسلام فراموش گردد و تاریخ ولادت این مذهب نیز همانند مذاهب حنفی، مالکی، شافعی، و حنبلی، قرن دوم و سوم شمرده شود. دانشمندان شیعه باید با هوشیاری ضمن افتخار به جعفری بودن، تاسیس مذهب شیعه توسط پیامبر خدا را یادآوری و اثبات نموده و حقانیت امین مذهب را آشکار نمایند.

مناظرات امام در دفاع از مذهب شیعه در برابر فرقه های دیگر

در عصر امام جعفر صادق علیه السلام، جریان های اعتقادی غیر اسلامی و فرقه های اسلامی در تکاپوی تبلیغ علیه مذهب شیعه برآمدند و امام جعفر صادق علیه السلام همواره از اسلام

شیعی و اسلام راستین دفاع کرده و حقایق آن را تبیین نموده اند. گفتگوها و مناظرات فراوان امام صادق علیه السلام با افراد و جریان های معاصر خویش نیز، نقش موثری در پاسداری از مذهب شیعه در برابر امواج اقدامات دشمنان داشت.

امام جعفر صادق علیه السلام در برابر موج الحادی بی سابقه ملحدانی نظیر ابن ابی العوجا و ابوشاکر دیصانی و عبدالله بن مقفع و عبدالملک بصری و آرای فلسفی کلامی و فقهی جدیدی که نابودی اساس اسلام شیعی را پی گیری می کرد ایستادگی کردند و با پاسخ های علمی به منحرفان در راستای بقا و دوام مذهب شیعه گام های بلندی برداشتند.^{۳۴} محمدابوزهره در این زمینه نوشته است: مناظرات امام جعفر صادق علیه السلام شهرت یافت به گونه ای که در میان علماء منبع معرفت و مرجع علمی در پاسخ به معضلات و پرسش های زندیقان و توجیهات آنان گردید، زندیقانی که شک و تردید در همه چیز ایجاد می کردند و گردوغبار در اطراف حقایق دین اسلام پاشیدند.^{۳۵} این مناظرات امام و منحرفان فراوان است و در کتاب های تاریخ امامت و منابع حدیثی وجود دارد^{۳۶} و گواه نقش علمی امام جعفر صادق علیه السلام در تثبیت رسالت پیامبر اسلام و سنت های نبوی و آیین تشیع است.

منشا شیعه جعفری در کلام امام صادق علیه السلام

امام جعفر صادق علیه السلام برای شاگردان خویش آموزش شیعه شناسی داشته اند و اصول و فروع مذهب شیعه را بیان نموده اند. بارها با تعبیرهای شیعه الله^{۳۷} و شیعه آل محمد و آل رسول الله^{۳۸} و شیعتنا^{۳۹} و شیعه علی علیه السلام^{۴۰} اصل و اصول شیعه را نشان داده و آشکار نموده اند. بنابراین بر اساس احادیث امام جعفر صادق علیه السلام مذهب شیعه پیش از عصر امامت ایشان در صدر اسلام ایجاد شده است و موسس و بنیانگذار آن حضرت محمد صلی الله علیه و آله وسلم بوده اند.

مفضل نقل کرده که امام جعفر صادق علیه السلام فرمودند: انما شیعه علی علیه السلام من عفاً بطنه و فرجه و اشتد جهاده و عمل لخالقه و رجاثوابه و خاف عقابه فاذا رايت اولئک فاولئک شیعه

جعفر^{۴۱}. شیعه علی تنها کسی است که شکم و شهوتش را از حرام پاک نگهدارد و تلاشگری سخت کوش است و برای آفریننده اش (خدا) کار کرده و در امید ثواب خدا است و از عقاب خدا می ترسد زمانی که این چنین انسان هایی را دیدی آنان شیعه جعفری می باشند. در این حدیث ریشه شیعه جعفری، شیعه علوی قرار گرفته و شیعه علی اصل و شیعه جعفر فرع معرفی گردیده است. در واقع درون این حدیث، امام جعفر صادق علیه السلام پیوند بنیادی مذهب جعفری با مذهب شیعه علی را بیان نموده و تاسیس و ظهور مذهب شیعه در صدر اسلام و وجود آن در عصر امام علی علیه السلام را یادآوری فرموده اند. بنابراین تنها به دلیل نقش اساسی امام جعفر صادق علیه السلام در یابداری تشیع، این مذهب را جعفری نامیده اند و این نامگذاری به هیچ وجه تاسیس مذهب توسط امام جعفر صادق علیه السلام را نمی رساند و ارتباطی بانام موسس ندارد و فقط در راستای ستایش از نام احیاگر مذهب شیعه به کار رفته است .

احترام و ستایش

ویژگی های انحصاری شخصیت الهی امام جعفر صادق علیه السلام و شرایط زمانی و مکانی حیات و امامت آن حضرت زمینه را برای نقش انحصاری امام در احیاء، تثبیت، پایداری و پیشرفت مذهب شیعه محمدی صلی الله علیه و آله و سلم فراهم نمود و بنابراین امام جعفر صادق علیه السلام بیش از سایر امامان علیهم السلام در استحکام و استواری زیر بنا و پایه های مذهب شیعه نقش داشته اند. این امتیازات امام جعفر صادق علیه السلام، شیعیان را واداشت که برای احترام و ستایش و سپاسگذاری از امام جعفر صادق علیه السلام مذهب شیعه را مذهب جعفری بنامند. محمدرضا حکیمی احترام و تقدیر از مقام والای امام جعفر صادق علیه السلام در انتشار مذهب شیعه را عامل شهرت و نامگذاری مذهب شیعه به جعفری شمرده است^{۴۲}.

مبدأ حدیث امام جعفر صادق علیه السلام حدیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم

دانش همه امامان علیهم السلام یکسان و از یک منبع است . معصومان علیهم السلام علم الهی و علم لدنی دارند و سرچشمه علم آنان وحی الهی بر پیامبر خدا حضرت محمد صلی الله علیه

وآله وسلم بوده است. اصرار امام جعفر صادق علیه السلام در تبیین هویت و منشا الهی تشیع و ارتباط و پیوند آن با پیامبر اسلام و امام علی علیه السلام برای نفی تهمت بدعتگذاری و ایجاد مذهب جدید توسط امام جعفر صادق علیه السلام است. اگر کسی از جعفری نامیدن مذهب شیعه، بنیانگذاری و ایجاد مذهب شیعه در زمان امام جعفر صادق علیه السلام را اراده کند نه تنها مقام و درجه امام را بالاتر برده است بلکه به امام و مذهب شیعه اهانت کرده است. چون امام جعفر صادق علیه السلام را آوردنده چیزی می شمارد که پیامبر نیاورده است و این بی حرمتی به امام معصوم است و مذهب شیعه را بی ریشه در عصر رسالت و ایجاد شده در قرن دوم هجری معرفی می نماید که تغییر واقعیت و تحریف تاریخ پیایش مذهب شیعه است. عزت، کرامت و افتخار امام جعفر صادق علیه السلام در ارتباط با پیامبر خدا صلی الله علیه و آله وسلم است. امام معصوم برگزیده خدا است که توسط پیامبر و امامان پیشین معرفی شده است. بنابراین کلام امام، کلام رسول الله است و رسالت امام تبیین کلام پیامبر خدا است.

محمد حلبی گفته است امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: کان علیّ يعلم کل ما يعلم رسول الله ولم يعلم الله رسوله شیئا الا وقد علمه رسول الله امیر المومنین^{۴۳}. علی علیه السلام می دانست هر چه را رسول خدای دانست و خدا چیزی به پیامبرش یاد نداد مگر این که رسول الله به امیر المومنین یاد داد.

از امام جعفر صادق علیه السلام سوال شد: انت اعلم ام ابوک؟ شما دانانترید یا پدرتان؟ امام پاسخ فرمود: ابی اعلم منی و علم ابی لی^{۴۴}. پدرم از من دانانتر بود و دانش پدرم برای من است. سدید صدقی گفته است امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: نحن تراجمه وحی الله ونحن خزّان علم الله^{۴۵}. ما ترجمان وحی خدا و خازنان علم خدا هستیم!

یونس بن عنبسه گفته است مردی از امام جعفر صادق علیه السلام سوالی کرد و امام پاسخ دادند، او در پاسخ امام تردید کرد و امام به او فرمود: مهما اجتبتک فیه لشی فهو عن رسول الله لسنا

نقول براینما من شی^{۴۶}. هرآن چه درباره چیزی به تو پاسخ دادم پس آن از رسول خدا است وما براساس رای خود چیزی نمی گوییم.

داوود بن ابی یزید وحول گفته است شنیدم امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: انالوکنانفتی الناس براینما وهوانا، لکننا من الهالکین ولکنها اثار من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اصل علم نتوارثها کابر عن کابر عن کابر نکتزها کما یکنزالناس ذهبهم وفضتهم^{۴۷}. اگر ما بارأی خویش به مردم فتوی دهیم از هلاک شدگان خواهیم بود وریشه دانش واصل علمی از رسول خدا صادر شده، ما آن را بزرگی از بزرگی از بزرگی ارث می بریم وهمانطور که مردم طلا و نقره شان را در گنج نگه می دارند، نگه می داریم .

محمد بن شریح نیز گفته است شنیدم امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: والله لولا ان الله فرض ولايتنا ومودتنا وقربتنا ما دخلناکم بیوتنا ولا اوقفناکم علی ابوابنا والله ماتقول باهوائنا ولانقول براینما الا ما قال ربنا^{۴۸}. به خدا سوگند اگر خداوند ولایت ومودت وقرابت ما را بر مردم واجب نگردانده بود هرگز شمارابه خانه های مان دعوت ووارد نمی کردیم وشمارابه درگاه خانه هایمان فرامی خواندیم وبه خدا سوگند ماهیچ چیز با هواهای خویش ورأی مان نمی گوییم مگر آنچه پروردگار مان گفته است .

حرت به امام جعفر صادق علیه السلام عرض کرد: از دانش تان به من خبر دهید! امام فرمود: وراثه عن رسول الله ومن علی بن ابی طالب. میراث از پیامبر خدا وعلی بن ابی طالب!^{۴۹} مطابق بیان امام جعفر صادق علیه السلام منشا دانش امام خداوند وپیامبر خدا ووصی پیامبر خدا علی بن ابی طالب است. وامام ترجمان وحی خدا وخزانه دار علم خدای باشد. ریشه واصل علم امام جعفر صادق علیه السلام، پروردگار جهانیان وعلم رسول خدا است وامام براساس گنجینه میراث دانش بی پایان الهی علم پیامبر سخن می گوید.

امام جعفر صادق علیه السلام به صراحت هرگونه سخن گفتن از روی هوای نفس وبه رای خویش رانفی کرده اند. بنابراین هرچه امام جعفر صادق علیه السلام برای مردم جهان

و مسلمانان و شیعیان آورده اند از سوی خداوند متعال و پیامبر اسلام و امامان پیشین بوده است و «مذهب جعفری» هرچه به بشریت داده است از سوی «پیامبر خدا» است و منشا «مذهب جعفری» خدا و پیامبر است. «مذهب جعفری» تبیین مجدد اسلام راستین و «تشیع محمدی و علوی» در عصر امام جعفر صادق علیه السلام است. در حقیقت امام جعفر صادق علیه السلام به روشنی اتهام هرگونه بدعت در دین را انکار کرده و خدا و پیامبر را الهام بخش علم خویش و مبدا مذهب جعفری دانسته اند.

به تعبیر دیگر، گویا امام جعفر صادق علیه السلام در این رهنمودهای خویش بارها به مردم هشدار داده اند که هیچ نقشی در تاسیس و ایجاد مذهب نداشته اند بلکه خدا و پیامبر خدا بنیانگذار مذهب شیعه جعفری بوده اند و ایشان تنها مذهب رازنده و تقویت کرده و تثبیت نموده و گسترش داده اند و از آن پاسداری نموده اند.

نتیجه

با دقت در پیشینه ی مذهب شیعه جعفری در عصر رسالت و توجه به سخنان محکم امام جعفر صادق علیه السلام در تبیین هویت مذهب شیعه و تاریخ و صفات و فضایل آن و با الهام گرفتن از تاکید امام بر نفی بدعت و رأی شخصی و اصرار امام بر پیوند بنیادی کلام و راه خویش با خدا و کلام پیامبر خدا، و با بررسی تاریخ زندگانی امام جعفر صادق علیه السلام و ویژگی های فردی و تاریخ سیاسی معاصر امام، چرایی نام گذاری مذهب شیعه به مذهب جعفری روشن می شود.

ادعای ایجاد و تاسیس مذهب شیعه در زمان امام جعفر صادق علیه السلام پاسخ درستی برای این چرایی نیست چون امام جعفر صادق علیه السلام هیچ نقشی در بنیانگذاری، ایجاد و تاسیس مذهب نداشته اند بلکه همواره کوشش کرده اند این اتهام را دفع کنند. خود امام بارها به صراحت خدا و رسول خدا را اصل سخنان خویش معرفی نموده اند و نه تنها هیچ ادعایی در تاسیس ندارند بلکه بارها آن را انکار نموده اند. رئیس اصلی و بنیانگذار مذهب شیعه خدا و پیامبر خدا بوده اند

ومذهب شیعه همان اسلام راستین و جریان اصلی اسلام حقیقی است و به کاربردن رئیس مذهب برای امام جعفر صادق علیه السلام و جعفری نامیدن مذهب شیعه هیچ ارتباطی با تاسیس و پیدایش مذهب شیعه ندارد بلکه بر اساس نقش فراوان و انحصاری امام جعفر صادق علیه السلام در احیای، تقویت، تثبیت و پایداری مذهب شیعه است. تقدیر و تحلیل از نقش برجسته امام جعفر صادق علیه السلام و احترام و سپاسگذاری از زحمات فراوان امام در دفاع از مذهب شیعه عامل اساسی تعریف مذهب شیعه به مذهب جعفری بوده و هست.

والسلام علی من یرحمه الله

- 1 - تاریخ اهل بیت علیهم السلام نقلاً عن الائمه الباقر والصادق والرضا والعسکری عن ابائهم علیهم السلام، ص ۹۶
- 2 - الکافی، ج ۱، ص ۴۷۲
- 3 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ۲۲۶
- 4 - الدروس الشرعیة فی فقه الامامیه، کتاب المزار، ص ۱۵۳
- 5 - مصباح کفعمی، ص ۵۲۳ * روضه الواعظین، ص ۲۵۳ * المناقب، ج ۳، ص ۳۹۹.
- 6 - کشف الغمه فی معرفه الائمه علیهم السلام، ج ۲، ص ۳۶۷.
- 7 - الفصول المهمه، ص ۲۰۸ و ص ۲۱۶
- 8 - بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام، ج ۴۷، ص ۱ تا ص ۸
- 9 - ائمتنا، ج ۱، ص ۴۰۹
- 10 - صحیفه سجادیه، دعای ۲۷، فراز ۱۰
- 11 - صحیفه سجادیه، دعای ۱۴، فراز ۶
- 12 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ۲۶۶ * بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۱۶۲ تا ص ۲۱۲ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۰۸
- 13 - الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۲، ص ۱۷۳
- 14 - رجال الطوسی، متن کتاب از آغاز تا پایان به ویژه لز ص ۱۴۲ تا ص ۳۴۲.
- 15 - المعین، ص ۱۲۱.
- 16 - ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۶
- 17 - اشعه من حیاة الصادق، ج ۳، ص ۵۸ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۰
- 18 - الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد، ج ۲، ص ۱۷۳ * الاختصاص، ص ۱۱۸
- 19 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ۲۷۶
- 20 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ۲۸۳
- 21 - الاختصاص، ص ۲۰۱
- 22 - ضحی الاسلام، ج ۳، ص ۲۶۳ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۳
- 23 - ائمتنا، ج ۱، ص ۴۴۳
- 24 - ضحی الاسلام، ج ۳، ص ۲۶۳ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۳
- 25 - مناهج التوسل، ص ۱۰۶
- 26 - صحیفه نور، ج ۲۱، ص ۱۳۵ و ص ۱۷۱
- 27 - شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید معتزلی، ج ۱، ص ۱۸
- 28 - الامام الصادق، ص ۶۶
- 29 - خیر الدین زرکلی، در الاعلام، ج ۲، ص ۱۲۱ * سامی در قاموس الاعلام، ج ۲، ص ۱۸۲ * محمد خضری در التشریح الاسلامی، ص ۲۶۳ * عبدالله شبرای شافعی در الاتحاف بچب الاشراف، ص ۵۴ * محمود بن وهیب بغدادی حنفی در جوهره الکلام، ص ۱۱۸ * ابن حجر هیثمی در الصواعق المحرقة، ص ۱۹۹ * تهذیب التهذیب، ج ۸، ص ۷ و ص ۵۱۶.
- 30 - النجوم الظاهره، ج ۲، ص ۹ * مختصر التحفه الاثنی عشریه، ص ۸ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۲ * حضرت صادق علیه السلام، ص ۱۹ * جامع مسانید ابی حنیفه، ج ۱، ص ۲۲۲.
- 31 - مختصر التحفه الاثنی عشریه، ص ۱۸۶ * ائمتنا، ج ۱، ص ۴۲۴
- 32 - تهذیب التهذیب، ج ۲، ص ۱۰۴ * مناقب ابن شهر آشوب، ص * حضرت صادق علیه السلام، ص ۱۹ * بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۲۰ * حیاة الامام الصادق، ص ۱۷ * الامام الصادق والمذاهب الاربعه، ج ۴، ص ۹.
- 33 - تهذیب التهذیب، ج ۲، ص ۱۰۴ و ص ۱۰۵ * بحار الانوار، ج ۴۷، ص ۱۶.

- 34 - ائمتنا، ج ١، ص ٤٥٦
- 35 - الامام الصادق، ص ١٩
- 36 - الارشاد في معرفه حجج الله على العباد، ج ٢، ص ١٨٤ تا ص ٢٠٠ * بحار الانوار، ج ٤٧، ص ٢١٣ تا ص ٢٤٠
- 37 - فضائل الشيعة، ص ٨ و ٩
- 38 - الكافي، ج ٨، ص ٨٠ * بحار الانوار، ج ٧٨، ص ٢٦٦
- 39 - الكافي، ج ٢، ص ٢٣٩ و ج ٨، ص ٢٦٨ و ص ٣١٥ * فضائل الشيعة، ص ١٣ و ص ١٤ * بحار الانوار، ج ٦٨، ص ٢٤ و ص ١٦٤ و ص ١٨٦ و ج ٦٩، ص ٩ * بشاره المصطفى لشيعة المرتضى، ص ٢٢٢
- 40 - الكافي، ج ٨، ص ٢٦٠ * كمال الدين وتمام النعمه، ص ٣٤٠ * فضائل الشيعة، ص ١٤ و ص ١٥ * بحار الانوار، ج ٦٨، ص ٢٧ و ص ٤٠ و ص ٤١ * المحججه فيما نزل في القائم الحجه، ص ١٦ و ص ٩٧
- 41 - الكافي، ج ٢، ص ٢٣٣ * فضائل الشيعة، ص ٥٣ * بحار الانوار، ج ٦٨، ص ١٨٧
- 42 - حماسه غدیر، ص ١٦٧ و ص ١٦٨
- 43 - بصائر الدرجات، ص ٢٩٢
- 44 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ٢٨٣
- 45 - اعلام الوری باعلام الهدی، ص ٢٧٧
- 46 - بصائر الدرجات، ص ٣٠١
- 47 - بصائر الدرجات، ص ٣٠٠
- 48 - بصائر الدرجات، ص ٣٠٠
- 49 - بصائر الدرجات، ص ٣٢٧

فهرست منابع

- صحيفه سجاديه، امام زين العابدين امام سجاد عليه السلام
- ضحى الاسلام، احمد امين، مصر، دار النهضة المصريه، ١٣٧٥ هـ ق، المكتبه العصريه، ١٤٢٩ هـ ق - ٢٠٠٨ م.
- مناقب آل ابى طالب، محمد بن على ابن شهر آشوب، بيروت، دار اضاءه، ١٤٠٥ هـ ق .
- الاعلام خير الدين زر كلی (قاموس تراجم لاشهر الرجال والنساء من العرب والمستغربين والمستشرقين)، دار العلم للملايين، ١٩٨٩ م .
- الصواعق المحرقة فى الرد على اهل البدع والزندقه، احمد بن محمد ابن حجر هيتمي، تصحيح ومقدمه عبداللطيف عبدالوهاب، مصر، مكتبه القايره، ١٣٨٥ هـ ق .
- تهذيب التهذيب، احمد بن على ابن حجر عسقلاني، بيروت، دار الفكر، ١٤١٥ هـ ق .
- المناقب، احمد بن محمد خوارزمي، تصحيح مالك محمودي، موسسه نشر اسلامي، ١٤١١ هـ ق .
- الفهرست، ابى جعفر محمد بن الحسن (شيخ طوسي)، تصحيح وتعليق محمد صادق آل بحر العلوم، عراق - نجف، المكتبه المرتضويه، بى تا.
- كشف الغمه فى معرفه الائمه عليهم السلام، ابى الحسن على بن عيسى بن ابى الفتح الاربلى، لبنان - بيروت، دار الكتاب الاسلامي، چاپ اول، ١٤٠١ هـ ق - ١٩٨١ م.
- الدروس الشرعيه فى فقه الاماميه، ابى عبدالله محمد بن مكى العاملى، قم، انتشارات صادق، بى تا.

- صفات الشيعة، ابى جعفر محمد بن على بن الحسين بن موسى بن بابويه القمى (شيخ صدوق)، تهران، موسسه انتشارات فراهانى، بى تا.
- شرح نهج البلاغه ابن ابى الحديد، تحقيق محمد ابوالفضل ابراهيم، تهران، موسسه مطبوعاتى اسماعيليان، بى تا.
- صحيفه نور، امام خمينى، تهران، سازمان مدارك فرهنگى انقلاب اسلامى وانتشارات سروش، چاپ اول، ۱۳۶۹.
- الكافى، ابى جعفر، محمد بن يعقوب بن اسحاق الكلينى الرازى، تصحيح وتعليق على ابرغفارى، لبنان - بيروت، دار صعب ودارالعارف، چاپ چهارم، ۱۴۰۱ ه ق .
- بصائر الدرجات فى فضائل آل محمد صلوات الله عليهم، ابو جعفر محمد بن الحسن بن فروخ الصنار القمى، تصحيح وتعليق ميرزا محسن كوجه باغى تبريزى، قم، مكتبه آيت الله العظمى المرعشى النجفى، چاپ اول، ۱۴۰۴ ه ق .
- تاريخ اهل البيت عليهم السلام نقلاً عن الائمة الباقر والصادق والرضا والعسكرى عن آبائهم عليهم السلام، محدث نضربن على الهضمى، تحقيق سيد محمد رضا حسيني جلالى، قم، دليل ما، چاپ اول، ۱۴۲۶ ه ق .
- رجال الطوسى، ابى جعفر، محمد بن الحسن (شيخ طوسى)، تحقيق محمد صادق آل بحر العلوم، نجف، المكتبه والمطبعة الحيدريه، چاپ اول، ۱۳۸۱ ه ق - ۱۹۶۱ م .
- حماسه غدیر، محمد رضا حكيمى، تهران، دفتر نشر فرهنگ اسلامى، چاپ اول، بى تا.
- حضرت صادق عليه السلام، فضل الله كمپانى، تهران، دارالكتب الاسلاميه، چاپ پنجم، ۱۳۷۸.
- المحجّه فيما نزل فى القائم الحجه عليه السلام، سيد هاشم بحراني، تحقيق وتعليق محمد منير ميلانى، لبنان - بيروت، موسسه الوفاء، چاپ اول، ۱۴۰۳ ه ق - ۱۹۸۳ م .
- بشاره المصطفى لشيعة المرتضى عليه السلام، عماد الدين طبرى، قم، انتشارات جامعه مدرسين، چاپ سوم، ۱۴۲۵ ه ق .
- الارشاد فى معرفه حجج الله على العباد، محمد بن محمد بن النعمان العكبرى البغدادى (شيخ مفيد)، ترجمه هاشم رسولى محلاتى، انتشارات علميه اسلاميه، چاپ دوم، بى تا.
- الاختصاص، محمد بن محمد بن النعمان العكبرى البغدادى (شيخ مفيد)، تصحيح وتعليق على ابرغفارى، قم، انتشارات جامعه مدرسين حوزه علميه، چاپ اول، بى تا.
- ائمتنا، على محمد على دخيل، لبنان - بيروت، دار مكتبه الامام الرضا عليه السلام ودار المرتضى، چاپ ششم، ۱۴۰۲ ه ق - ۱۹۸۲ م .

اعلام الورى باعلام الهدى، امين السلام ابى على الفضل بن الحسن الطبرسى، تصحيح وتعليق على
اكبر غفارى، طهران، النكتبه العلميه الاسلاميه، چاپ اول، ۱۳۳۸.
بحار الانوار الجامعه لدرر اخبار الائمة الاطهار عليهم السلام، محمد باقر مجلسى، لبنان - بيروت، مؤسسه الوفاء
ودار احياء التراث العربى، چاپ سوم، ۱۴۰۳ هـ ق - ۱۹۸۳ م.